

УДК 82.09

О. М. Медоренко

**СПЕЦИФІКА АВТОМЕТАТЕКСТОВОГО ТА
АВТОГІПЕРТЕКСТОВОГО АВТОКОМЕНТАРЯ В СУЧАСНОМУ
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ**

На сучасному етапі визначення тексту як зв'язної структури, що складається з послідовних ланцюгів взаємодіючих знаків і має чітку внутрішню будову, деконструюється. Під впливом нових літературних ідей кінця ХХ – початку ХХІ століття, впроваджених структуралістами, постструктуралістами, дослідниками комп'ютерних технологій, представниками генетичної критики та художньо-документальної літератури, відбулася ціла революція в царині теоретичної думки. Вивчення автокоментаря є актуальною проблемою для сучасного літературознавства, адже за останні десятиліття даний жанр почав розширюватися з текстових полів у самостійний між (мета / гіпер) текстовий простір, набуваючи самостійних ознак. Донедавна периферійний жанр стрімко став уводитися з паратекстового узбіччя до текстової серцевини, утворюючи не лише нові, але й активні текстові повідомлення. На наш погляд, великого впливу на еволюцію текстів, їхню внутрішню роз'єднаність, фрагментарність справила епоха „пост”, що у вигляді скривленого дзеркала переставила місцями вагомість „первинних” та „вторинних” жанрів; „цілісного” та „ризомного”, „маргінального” та „центрального” тощо.

На жаль, даний жанр, маючи давнє походження, не є достатньо дослідженим сучасними теоретиками в галузі мемуаристики, адже досі не має чітко сформованого визначення жанру „автокоментар”, переважно він сприймається вузько у значенні тлумачення автором слів чи фраз власного тексту. До розв'язання даної проблеми почали вперше звертатися представники французького постструктуралізму: Ж. Дерріда, М. Фуко, Ю. Крістева у 1960 – 1970 рр. ХХ ст.; генетичної критики: Ж.-Л. Лебрав, Ж. Неф; художньо-документальної літератури: Л. Гінзбург, М. Бахтін. До останніх досліджень можна віднести праці А. Ільфа, В. Лехциера, К. Ісупова.

Беручись вивчати концепцію сучасного автокоментаря як автометатексту та автогіпертексту, ми ставимо за мету виявити його жанрову природу, а також розкрити активну роль авторських втручань у межах прототексту. Тому нашим завданням є компаративно зіставити поняття автометатекстового та автогіпертекстового автокоментаря, звернути увагу на його ретроспективні особливості, адже оновлені текстові повідомлення можуть не лише трансгресивно переходити межу основного та підпорядкованого тексту, але й помітно змінювати його новими документальними свідченнями.

На наш погляд, поставлені нами завдання допоможуть нам більш глибоко розв'язати проблему художності та документальності автокоментаря доби „Fin de Siecle”.

Автокоментар як автометатекст

Проблемою з'ясування поняття „автометатекст” займалися такі вчені, як Ж. Женнет, С. Зенкін, Т. Цив'ян, Т. Борисова та інші. За словами С. Зенкіна, автометатекст „являє собою щось на зразок діючої моделі герменевтичного кола, самим своїм пристроєм він задає нескінченний циклічний рух читацької думки в текст і з тексту, змушує нас то ідентифікуватися, то дистанціюватися по відношенню до нього” [1]. Дослідник також визначив основне значення цього метатексту, що криється у трансформації своєї форми. В інших працях („Семіолог у відсутності структур”; „Філологічна ілюзія та її майбутність”) теоретик зауважив на інтерпретаційному аспекті автометатекстів як „вторинних повідомлень”, що „містять у собі програму свого опису” [2, с. 74]. Цікаву точку зору щодо тлумачення принципу автокомунікативних міжтекстових надбудов висловила Т. Борисова у статті „У темній кімнаті дві пари очей...” (автокомунікація як семіотична проблема). Дослідниця як гіпотезу припустила існування структур як „континуальних об'єктів, що мають <...> квазіональну природу [3]” і „дозволяють аналітику помістити себе в серцевину тексту, безкінечно багатого внутрішніми смислами” [3]. Входячи до текстового простору, ці авторські метатекстові структури націлені на власний текст з метою його перезапуску, доставляючи через штучну мову автора оновлені смисли. На наш погляд, найбільш документальний характер вони мають саме в мемуарній літературі, де слугують джерелом достовірності, сповідальності перед читачем та реалістичності. За словами А. Бартова, „випадкові польоти означень над текстовою поверхнею пропонують правду з однією умовою: хаотичний процес текстуальності повинен свідомо регулюватися, контролюватися і бути зупиненим” [4, с. 219]. У той же час, дослідник розкритикував поняття „правдивості” в будь-яких текстах, у тому числі й надтекстових, висунувши гіпотезу дискурсивної основи текстової діалогізації. Отже, у ході перезавантаження тексту новими авторськими кодами автометакомунікація не лише легітимізує, довершує текст, але й спрямовує його в річище умовної документальності та істинності.

Крім того, на сьогодні виходить чимало теоретичних праць, спрямованих на закріплення метатекстів (у тому числі й авторських) за окремим „над жанром”. Вивчення природи автокоментаря як одного з різновидів постмодерної метатекстуальності стає актуальною темою для з'ясування, про що свідчить поява теоретичних праць, присвячених цій темі. Серед сучасних літературознавців, у працях яких згадувалась проблема автометатекстового коментаря, можна назвати І. Вепреву, О. Бердник, Г. Мурзо, В. Савчук, М. Гонтар, Н. Турунена та інших.

Скажімо, І. Вепрева у статті „Мовна рефлексія в пострадянську добу” висловила думку щодо існування метамовного коментаря, здатного коментувати не лише слова, але й їхнє контекстуальне застосування [5]. Інша дослідниця, О. Бердник, у праці „Історія русовь як метатекст” [6] виокремила автометатексти в окрему підсистему щодо самих метатекстів, зауваживши на тому, що вони становлять зв'язок, творчим суб'єктом-об'єктом якого є сам автор. Згідно з теорією О. Бердник, автор, перебуваючи в метатекстовому просторі, може не лише коментувати власні тексти, але й переробляти їх.

Цікаву думку щодо цього жанру висловив філософ, художник Валерій Савчук у статті „Метакритична рішучість”. За його словами, сучасний автокоментар усе частіше впроваджується в художню практику у вигляді авторських пояснень і тлумачень та інтерпретацій, які самі по собі становлять більше коло зацікавлення, аніж сам текст. В. Савчук метафорично висловився стосовно постаті „текстового куратора”, зблизивши його образ з алергіком, який начебто і „залежить від квіткового світу” [7], але знаходиться осторонь. Але така ізоляція, за словами дослідника, триває недовго – поки він не відчує свіжих впливів ззовні. Як і садівник, автор також може відчувати рефлексії до написаного, знову втручатися у свій „квітник” для усунення тих „подразників”, які становлять загрозу його „рослинам” (у нашому випадку – текстам). Отже, залежність автора від написаного, особливо якщо це мемуарний рукопис, є безсумнівно стійкою та тривалою.

На відміну від гіпертекстових автокоментарів, для розгортання яких простір первинного тексту може бути замалим, метатекстові найчастіше обмежені першоджерелом, яке вони використовують для аналізу або основи. Однак, в обох випадках автометатекстовий коментар виконує програму більш повного текстового розкриття. Треба додати, що цей жанр має призначення не лише розгортати окремі фрагменти першотексту і скласти модель його вторинної комунікації – він може також перевищувати текст 1) за змістом (будучи локальним за формою); 2) за змістом і формою (у вигляді розгорнутих авторських відступів, роздумів, спогадів тощо). Саме у такий спосіб здійснюється самотійність ретроспективних авторських висловлювань, які можуть бути генетично пов'язаними чи не пов'язаними з першоджерелом; відмежованими (лапками, дужками, абзацами; стилістично – залежно від зміни курсиву чи шрифту; або взагалі диференціюватися від прототексту в самотійний текстовий вимір, відокремлений пунктиром або відступом) та невідмежованими дистанційними маркерами.

Водночас, провідну роль у його розпізнанні відіграє постать концептуального автора, який протиставляє власний метатекст прототексту іншою тональністю, стилем письма, продиктованого специфікою ретроспективно-текстового тлумачення.

Автокоментар як автогіпертекст

Проблема гіпертекстової природи автокоментаря на сьогодні набирає все більших обертів. У перебігу студій над монографіями та періодичними джерелами, датованими кінцем ХХ – початком ХХІ століття, ми зіткнулися з різними точками зору щодо цього жанру та його місця в межах інших текстів – як художніх так і художньо-документальних. Більшість названих нами учених не диференціювали поняття „коментар” і „автокоментар”, підходячи до останнього як до оновленого, вивільненого з паратекстових меж гіпертекстового явища. Проте, роль „авторського” в мемуарному контексті не повинна ігноруватися, адже вона відіграє принципово-важливу роль для текстової суб’єктивізації та самоідентифікації. Отже, гіпертекстовий коментар має перетворитися на автогіпертекстовий, здатний уводитися як до прототекстів, так і до ретроспективно-неретроспективних автометатекстів, у тому числі й до автокоментарів.

Як зазначає І. Смирнов у праці „Дама с РС”, на сучасному постмодерному етапі „криза розв’язується й за рахунок того, що замість текстів, що апокаліптично замикають культуру, створюються нескінченні, наче незавершені тексти, що обростають автокоментарями й автокоментарями до автокоментарів...” [8, с. 79]. Треба підкреслити, що текстова відкритість не обмежена лише цією саморефлексією. Автогіпертексами можуть водночас бути відсилання до конкретних фрагментів у межах певного тексту; спирання автокоментаря на першотекст і створення на його основі нових, змістовно не пов’язаних з ним текстів – розсіяних структур як „миттєве переміщення одиниць інформації і фрагментів гіпертексту від одного контексту до іншого” [9].

Олександр Йотов у статті „Друга половина монети” наголошує на тому, що поява „роману-коментаря” є інноваційною проекцією сучасного літературного процесу з середини ХХ століття. За словами дослідника, першооснова коментаря йде саме з мемуарного жанру в значенні „коментаря до свого життя <...> осмислення себе у часі, спроба з дрібних та крупних подій біографії збудувати лінію долі” [10]. Отже, автор статті має на увазі не лише „роман-коментар”, а перш за все таке явище, як „роман-автокоментар”. У ході аналізу постмодерних творів учений вивів непов’язаність авторських коментарів між собою за відсутності конкретного (чи умовного) першоджерела.

У праці Л. Андрєєва „Художній синтез і Постмодернізм” гіпертекстовий коментар у літературі розглядається у значенні своєрідної „візитної картки” постмодернізму. Перш за все тому, що він віддає перевагу інтерпретації / аналізу / тлумаченню тексту, аніж самому тексту, що досягається шляхом „вихолощування живої творчої енергії, абстрактної рефлексії, грою, різними інтелектуальними концептами та парадигмами” [11, с. 4]. На основі вищезазначеного можна припускати, що сучасний автокоментар призначений не стільки об’єднувати, скільки роз’єднувати, розпорошувати текст (тексти), перетворювати пасивне

авторське висловлювання на активне через „текстомікшувальні” зв’язки: синтезування під однією текстовою оболонкою кількох авторських варіантів.

Еволюцію „традиційного” коментаря до сучасного, оновленого, гіпертекстуального О. Міхеєв у праці „Навколо, біля та замість. Триумф коментаря” окреслює переходом цього жанру до більш вищого рівня „Level II”, що характеризується його вивільністю з канонічних паратекстових меж. Як результат, „література повертається в новому обличчі: вона освоює <...> маргінальні жанри словесності, перетворює в художній текст те, що до цього часу існувало як допоміжний матеріал” [12, с. 159]. Виходить, що сучасний автокоментар стає різномасштабним деканонічним міжтекстовим різновидом, основним засобом прототекстового маніпулювання (де прототекст займає допоміжні відносно автокоментаря позиції).

На наш погляд, специфіка автогіпертекстового коментаря криється у його: 1) вмінні „стрибати” всередину автометатекстової канви й розростатися в її межах новими нелінійними конструктивно-реконструктивно-деконструктивними повідомленнями; 2) спроможності відсилати реципієнта до інших джерел та впроваджувати програму багатоваріативного прочитання твору, де центром може стати й сам автокоментар. Як наслідок, багаторівневий саморефлексивний авторський коментар розмикає замкнені (напівзамкнені) структури, віртуалізує та глобалізує їх, переводячи текст до іншого, тривимірного простору.

Звичайно, ми не виключаємо варіантів поєднання в друкованому тексті автометатекстових та автогіпертекстових автокоментарів з паратекстовими, які вводяться: 1) згідно з „традицією” (для конкретизації, уточнення, додання локально сформованої інформації історичної, документальної, біографічної тематики тощо); 2) у разі гри текстів (наприклад, для акцентуації уваги на об’єктивно-енциклопедичному тлумаченні з метою відмежування його від суб’єктивно-авторського бачення; диференціації концептуального автора і його біографічного Alter Ego, для будови на паратекстовому узбіччі гіпертекстового простору, який би розгортався в межах основного тексту чи в кілька разів перевищував його, для спеціального дистанційного ефекту тощо).

Проте, незважаючи на спільність постструктурального походження автометатекстового та автогіпертекстового коментаря та їх ідентичних рис щодо міжтекстової впливовості, ми відзначили й суттєву різницю між ними. У першому випадку між текстом і його авторськими уточненнями зберігається хоча б умовна, але цілісність, лінійність сюжетної будови. Автометатекстовий коментар може розколювати текст на кілька відкритих експлікативних пластів (для їх майбутніх нарощувань і розгортань), однак „коло пошуків в них свідомо обмежене”

[2, с. 72] на відміну від автогіпертекстових, налаштованих на безкінечні нелінійні стрибки-відсилання з одного контексту до кардинально іншого.

Список використаної літератури

- 1. Зенин С.** Наследники структуралистского Просвещения [Электронный ресурс] / Сергей Зенкин // Интеллектуальный форум. – 2000. – Вып. 2. – Режим доступа : http://if.russ.ru/issue/2/20010423_zenkin-pr.html
- 2. Зенкин С.** Филологическая иллюзия и ее будущее / С. Зенкин // Новое лит. обозрение. – 2001. – № 47. – С. 72 – 77.
- 3. Борисова Т.** В тёмной комнате две пары глаз... (автокоммуникация как семиотическая проблема) [Электронный ресурс] / Тамара Борисова // Зеленая лампа. – 2005. – № 1. – Режим доступа : <http://jgreenlamp.narod.ru/avtocommun.htm>
- 4. Бартов А.** От текста к контексту – вечное движение языка / А. Бартов // Звезда. – 2004. – № 4. – С. 218 – 221.
- 5. Вепрева И. Т.** Языковая рефлексия в постсоветскую эпоху / И. Т. Вепрева. – М. : ОЛМА ПРЕСС, 2005. – 384 с.
- 6. Бердник О. С.** „Історія русовъ” як метатекст : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.01 „Українська література” / О. С. Бердник. – К., 2001. – 20 с.
- 7. Савчук В.** Метакритическая решительность [Электронный ресурс] / Валерий Савчук // Худож. журн. – 2004. – № 55. – Режим доступа : <http://xz.gif.ru/numbers/55/8/>
- 8. Смирнов И.** Дама с РС / Игорь Смирнов // Звезда. – 1999. – № 8. – С. 78 – 83.
- 9. Эпштейн В. Л.** Введение в гипертекст и гипертекстовые системы [Электронный ресурс] / В. Л. Эпштейн. – Режим доступа : <http://www.ipu.rssi.ru/publ/epstn.htm>
- 10. Ётов А.** Другая половинка монеты. Рождение уникального жанра [Электронный ресурс] / А. Етов. – Режим доступа : <http://www.ozon.ru/context/detail/id/198662/?type=4>
- 11. Андреев Л.** Художественный синтез и постмодернизм / Л. Андреев // Вопр. лит. – 2001. – № 1. – С. 3 – 38.
- 12. Михеев А.** Вокруг, около и вместо. Триумф комментария / Алексей Михеев // Иностр. лит. – 1999. – № 5. – С. 156 – 159.

Медоренко О. М. Специфіка автометатекстового та автогіпертекстового автокоментаря в сучасному літературознавстві

Стаття досліджує жанрову специфіку автокоментаря в контексті сучасного літературного процесу. У роботі на конкретних прикладах простежено формування автокоментаря, проаналізовано причини його стрімкої жанрової еволюції з квазіональних автопаратекстів до ретроспективних автомета-, автогіпертекстових утворень, окреслено проблемні питання стосовно ідентифікації авторського коментаря сучасними теоретиками. Цінність статті полягає також у тому, що вперше здійснено спробу подивитися на формування автокоментаря під впливом глобалізації та новітніх постмодерних гасел останньої третини ХХ – початку ХХІ століття.

Ключові слова: авторський коментар, жанр, активний читач, автопаратекст, автометатекст, автогіпертекст, прототекст, автокомунікація.

**Медоренко Е. М. Специфика автометатекстового и авто-
гиппертекстового автокомментария в современном литературо-
ведении**

Статья исследует жанровую специфику автокомментария в контексте современного литературного процесса. В работе на конкретных примерах рассмотрено формирование автокомментария, проанализированы причины его стремительной жанровой эволюции с квазиональных автопаратекстов к ретроспективным автомета-, автогиппертекстовым образованиям, очерчены проблемные вопросы относительно идентификации авторского комментария современными теоретиками. Ценность данной статьи заключается в том, что впервые совершена попытка рассмотреть формирование авторского комментария под влиянием глобализации и мостомодернистских последней четверти XX – начала XXI вв.

Ключевые слова: авторский комментарий, жанр, активный читатель, автопаратекст, автометатекст, автогиппертекст, прототекст, автокоммуникация.

**Medorenko O. M. Specificity of the Retrospective Authorial Meta-
and Authorial Hypertext in the Modern Literary Study**

The reasons for authorial commentary fast evolution from marginal authorial paratexts to retrospective authorial meta-, authorial hypertext constructions are analyzed in the article. The problems of authorial comment identification by modern theoreticians are specified as well. In the article we have considered the problem of the influences of metatext and hypertext on the structure and further development of the author commentary genre, as a genre of the memoir literature. Author commentary as a form of intertextual discourse in which one text makes critical commentary on another text was shown. We came to the point that modern author commentary has evolved from paper margins to independent genre. The influence of the post modernism and modern computer technologies are also described in the article. As a result author commentary can be also defined as a textual transcendence of the text covering all the aspects of a particular prototext. Specific character of the development of the author in the current text was also observed.

The scientific novelty of the work lies in the first attempt to study authorial comment formation under the influence of “virtual reality” and modern post-modernism devices of the last third of the 20th century and the beginning of the 21st century.

Key words: authorial comment, genre, active reader, authorial paratext, authorial metatext, authorial hypertext, proto-text, authorial communication.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2014 р.

Прийнято до друку 28.02.2014 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Галич О. А.

УДК 821.161.1–31.09 + 929 Набоков

L. V. Tokarieva

**FROM IMAGO TO IMAGE (REPRESENTATION OF AMERICA
IN THE NOVELS “SPEAK, MEMORY” AND “LOLITA”
BY VLADIMIR NABOKOV)**

World literature has been inhabited by national representations since classical antiquity. These national images have influenced the literary works themselves, the works of further literary generations, extraliterary spheres (art, mass-media, politics etc). Although we observe the early interest of writers in national images, genuine literary research of the following phenomena started only in the beginning of the twentieth century. Such branch of Comparative Literature as literary imagology addresses the problems of national representations in literature. Imagology or image studies have got an interdisciplinary nature, and it operates within various Humanities. In our article we observe literary branch of imagology. In the second half of the twentieth century and beginning of the twenty-first century next terms have been circulating in the frames of European imagological paradigm: mirage and image (J.-M. Carre, M.-F. Guyard, H. Dyserinck), ethnoimage (H. Dyserinck), national stereotype (W. Chew), imagotype (G. Blaicher), cultural image (D.-H. Pageux), image (auto-and-hetero-images, counter-image, imageme, meta-image) (J. Leerssen), imagene (A. Ditze). In the works of most European researchers the term image is applied to the sphere of imagology. Manfred Beller interprets it “as the mental silhouette of the Other who appears to be determined by the characteristics of family, group, tribe, people or race” [1, p. 4]. He also points out that it is the selective observation that forms the images of Other and that in the text we obtain “limited pictorial presentations”. “Once textually codified, the partial representation will represent the whole. This is an issue of information, or information processing, which together with our tendency towards value judgments will generate prejudices. Prejudices involve, then, an a priori information deficit. This often engenders negative valorizations, or else starry-eyed idealizations, both of which stand in need of correction” [1, p. 5]. According to J. Leerssen image as all discursive constructs has such features as mobility and changeability [see: 1, p. 343].